

tensió considerable i que no entelen el mèrit inqüestionable dels editors en oferir un clàssic de la literatura catalana de tots els temps en forma impecablement rigorosa tant per a l'àmbit acadèmic com, alhora, accessible a un públic més ampli. En tot cas, insisteixo, en aquesta nòmina de propostes de revisió —cas que siguin considerades raonables i acceptades— la voluntat que m'ha guiat és la de millorar encara més l'accés al text de Despuig, desig final de tots els que ens dediquem a facilitar l'accessibilitat des del present als textos antics amb les millors garanties filològiques.

* * *

Acabo fent referència a dues circumstàncies del tot alienes a la voluntat dels curadors Querol i Solervicens, relatives a elements paratextuals i de qualitat material del volum que crec que s'han de dir. Em refereixo, d'una banda, a l'absència d'identificació de cada col·loqui en les capçaleres de les pàgines senars: vull dir que el lector que obre el llibre en qualsevol punt no sap en quina part de l'obra es troba i ha de girar fulls fins localitzar si es tracta del col·loqui tercer, quart o cinquè, posem per cas. L'absència de taula, no hi ajuda, és clar. Les edicions anteriors de Duran i Tres venien proveïdes de tan útil indicació interna. D'altra banda, em dol que un volum tan important de la nostra història literària i cultural no hagi estat relligat més fermament, de manera que el meu exemplar, que encara no ha sortit de casa i que només he utilitzat per llegir-lo i preparar aquesta ressenya en un temps més breu del que jo hauria desitjat, es troba ara mateix en un estat lamentable, amb un nombre important de pàgines irremissiblement soltes. No vull ni pensar en com romandrà un cop l'hagi utilitzat durant decennis amunt i avall com he fet amb els volums de les edicions adés esmentades, encara ara en un estat material perfecte.

Pep VALSALOBRE
Universitat de Girona

DIVERSOS AUTORS (2010): *Actes de les jornades d'estudi sobre Joan Estelrich (Palma-Felanitx 17, 18 i 24 d'octubre de 2008)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 271 p.¹

La majoria de treballs sobre la vida i l'obra de Joan Estelrich i Artigues (Felanitx 1896 - París 1958) acostumen a moure's dins dels paràmetres d'una contradicció més aviat singular. Es comença declarant, amb més o menys èmfasi, que és una llàstima que la polièdrica personalitat d'Estelrich i la seva prolongada i contradictòria vida pública —quelcom que no deixa indiferent ningú, evidentment— hagin desviat l'atenció de les seves contribucions més significatives a la cultura i el pensament del país; hom reclama (i sovint gairebé exigeix) una valoració global i orgànica del personatge. Tot seguit, sense solució de continuïtat, hom passa a ocupar-se, encara una vegada, d'un aspecte o altre de l'home Estelrich, o d'algun dels seus tripijocs politicoculturals, organitzatius, periodístics o conspiratoris. El volum que ens proposem comentar no es troba pas exempt —sense desmerèixer la qualitat i l'interès de les seves contribucions— d'aquesta contradicció. I és que, en el fons, les coses no podien pas anar altrament. Estelrich fou un personatge dotat de talents múltiples, pintoresc, extravertit, d'una gran presència social; i, en el fons del fons, molt complex i contradictori. La situació que ara apuntàvem ha de perdurar, per força, fins que hom no disposi d'una biografia del felanitxer sòlida, ben documentada, equidistant de l'hagiografia i de l'invectiva, i que en permeti una valoració *sine ira et studio*; o, encara millor, unes obres selectes, adequadament anotades, amb una bona selecció dels textos dispersos, ocasionals i volanders, i amb allò que s'hagi salvat de les famoses memòries inèdites, sobre les quals corren rumors de tan diversa mena. Mentrestant, benvingudes siguin les aportacions puntuals, sobretot si recolzen en una documentació significativa i/o poc coneguda.

1. Aquesta recensió fou lliurada el gener de 2012. El volum de *Memòries de Joan Estelrich* al qual s'alludeix en aquest text, es publicà el novembre de 2012.

En aquest terreny dels materials inèdits, o poc divulgats, o simplement d'accés difícil, en destacareu d'entrada uns quants, entre els que apareixen en el volum present: 1) la carta de Joan Estelrich a Francesc Cambó del 13 de maig de 1931, comentada per Borja de Riquer, a propòsit de les actituds a prendre en un moment polític molt complicat per a la Lliga; 2) algunes notícies de Josep Massot i Muntaner pel que fa a les activitats propagandístiques d'Estelrich a Anglaterra (es tracta d'un treball que en prolonga i completa molts altres del mateix Massot); 3) una sèrie de passatges de la correspondència, entre 1940 i 1946, d'Estelrich amb Francesc Cambó, a propòsit de la represa de les activitats de la FBM, presentats i comentats per Francesc Guardans; 4) fragments triats dels articles que Estelrich publicà a *La Veu de Catalunya* entre 1929 i 1933, més una sèrie de materials de l'Arxiu Estelrich relatius a la seva campanya electoral per a les Constituents del 1931, a la circumscripció de Girona, tot plegat a càrrec d'Arnau González i Vilalta; i, *last but not least*, (5) les notícies que ofereix Manuel Jorba sobre «Un arxiu per a unes Memòries: El Fons Joan Estelrich de la Biblioteca de Catalunya» (p. 155-189). D'aquest arxiu n'hauran de sortir bona part dels materials que eventualment permetin de passar de la visió de l'Estelrich que esbossàvem al començament —fragmentada, anecdòtica i violada— a una interpretació més rigorosa i matisada de la seva vida, les seves múltiples activitats, la seva tasca proteica, i, en definitiva, dels temps que li tocà viure, i dels quals fou un actor a voltes secundari, però omnipresent; i, sobretot, un testimoni dotat gairebé d'ubiquïtat. Com a tast, Jorba ofereix una sèrie d'informacions sobre la biblioteca personal d'Estelrich (ara repartida entre la Biblioteca Pública de Palma i la Biblioteca Nacional de Madrid); sobre la situació actual dels papers, esborranys i materials que haurien d'haver servit a Estelrich per a bastir les seves memòries; llistats de separates, textos mecanografiats i materials de treball, de Joan Estelrich mateix i d'altres; notícies sobre la correspondència (potser més de vint mil cartes, a uns 2.300 destinataris...); i una sèrie d'apèndixs, entre els quals destacareu el segon, un text de tres pàgines del mateix Estelrich, intitulat «Un esguard de conjunt sobre la meua vida».

Un dels blocs de treballs més conspicus d'aquestes *Actes* el constitueixen, com ja era d'esperar, les contribucions sobre l'Estelrich polític i periodista. Així, després de la visió històrica de conjunt sobre «Les Illes Balears entre el canvi de segle i la crisi definitiva de la Restauració, 1900-1923» (a càrrec d'Antoni Marimon; p. 9-36), ben útil per a enquadrar el personatge, trobem anàlisis de les activitats d'Estelrich en les oficines parisenques d'Expansió Catalana, durant els anys de la primera dictadura (Sílvia Coll-Vinent, p. 37-58); sobre les seves campanyes propagandístiques durant la Guerra Civil, a favor de la causa franquista, a París i també a Anglaterra (J. Massot i Muntaner, p. 83-106); la seva actuació política al llarg dels anys vint i trenta (Borja de Riquer, p. 107-132); a propòsit de l'articulista de *La Veu de Catalunya* i el polític en campanya (González i Vilalta, p. 185-195 i 196-206, respectivament). Per la seva banda, Francesc Lladó i Rotger, en el treball intitulat «El pensament de Joan Estelrich en les cartes a *Alanís* (Miquel Ferrà)», fa menció de l'arriscada temptativa d'Estelrich de servir dos senyors tan distints com don Joan March i don Francesc Cambó (p. 139-154). La tasca de compaginar-los tots dos, és clar, aviat es revelà impossible. Les giragoneses politicoideològiques d'Estelrich salten a la vista; però comentem més de prop alguns d'aquests treballs. Les cartes a Miquel Ferrà (el qual il·lustrava aleshores el pseudònim d'*Alanís*) van aparèixer en tres números successius del *Correu de les Lletres*, a les acaballes de 1920 i començaments de 1921; segons F. Lladó, van servir per a donar raó del pas d'un grup de joves 'regionalistes', que entraren llavors a col·laborar en *El Dia*, l'òrgan de premsa de Joan March. Estelrich hi desenvolupa un dels seus temes més constants: la conveniència —o, més ben dit, l'estricta necessitat, segons ell— que els intel·lectuals s'arrisquessin a intervenir en política. Les conflictives relacions entre intel·lectuals i polítics eren llavors una qüestió candent no només a casa nostra, sinó a tot arreu; i ho han continuat essent després, per descomptat. Ara bé, per a Joan Estelrich, dotat d'una passió política abassegadora, però amb escassos mitjans per a realitzar-la per compte propi, la cosa es transformà en una qüestió personal, en més d'un sentit. Al llarg de la seva carrera, retrobem la imbricació entre intel·lectuals i polítics en circumstàncies molt distintes, i assumint caires molt fluctuants i contradictoris. Molts treballs del present volum, com els de Massot, Riquer, Coll-Vinent i González Vilalta, ho il·lustren de sobres. En el treball de Sílvia Coll-Vinent, per exemple, hom pot veure com l'admiració, l'afinitat ideològica, i fins i tot l'amistat

personal d'Estelrich amb un seguit d'intel·lectuals francesos molt notables (Charles Maurras, Jules Romains, Valery Larbaud...) ateny una dimensió decididament política, quan el felanitxer els enrola en alguna de les seves campanyes políticopropagandístiques, ja sigui en el marc d'Expansió Catalana durant els anys vint, o bé per als objectius de la «Oficina de Propaganda y Prensa» franquista, pocs anys més tard. El cas més significatiu, entre aquests col·laboradors de luxe, és el de Charles Maurras, tant pel fet que a Catalunya hi havia un maurrasisme autòcton força arrelat com perquè les sonores manifestacions de Maurras sobre la *crusada* de Franco van tenir un impacte important en una determinada opinió pública francesa. No convé pas, en efecte, de minimitzar l'impacte de moltes d'aquestes gestions polítiques d'Estelrich. El treball de Riquer emfasitza la situació privilegiada de què va gaudir el personatge durant els anys vint, en el si del Centre organitzador del Congrés de les Nacionalitats, sota l'aixopluc de la Societat de Nacions ginebrina. Algunes protestes força enfurides del Govern espanyol demostren que la cosa no els feia (previsiblement) cap mena de gràcia. Pel que fa a la política interior, Estelrich va tenir, tal com també explica Riquer, un paper destacat en l'anomenada «Operació Cambó», de l'any 1930; en la temptativa, ço és, de presentar el polític català a l'opinió pública espanyola com l'àncora de salvació de la claudicant monarquia borbònica. Les operacions d'imatge, evidentment, van ésser el punt fort del polític Estelrich. Ara bé, les tasques i el paper que va haver d'assumir després del 14 d'abril li devien resultar, d'acord amb la presentació que en fa A. González i Vilalta, tan ingrates com feixugues. Ésser considerat la mà dreta de Cambó resultava poc atractiu, en un moment que el prestigi del líder de la Lliga passava per hores molt baixes. Tant les col·laboracions periodístiques d'Estelrich a *La Veu de Catalunya* (entre 1929 i 1933) com el llibre de 1934, *Fenix o L'esperit de Renaixença*, donen expressió a una certa rancúnia pel fet que l'autonomia, tan llargament desitjada, hagués arribat al capdavant de la mà d'unes opcions polítiques radicalment diferents de les seves. Molts textos periodístics d'Estelrich oscil·len entre la lúcida denúncia dels errors de l'adversari —tan poc avesat fins aleshores a l'exercici del poder— i la rebequeria plena de despit. (Cf. per exemple la dura frase citada a p. 188, procedent d'un article del 27-VII-1933, sobre el centenari de la Renaixença: «no calia haver-se escarrassat tant a reconstruir una pàtria si, un cop reconstruïda, havíem d'extirpar-li l'ànima...»). Però, malgrat haver assumit el paper a contracor, Estelrich no fou pas un mal diputat a Corts. Sabia ésser un orador eficaç, a més de brillant; podia escriure amb gràcia sobre temes polítics de lluïment, com ara la decadència d'Occident o la gran política internacional. I, sobretot, la seva preparació en terrenys com la política cultural era infinitament superior a la de molts dels seus col·legues, fossin d'esquerres o de dretes. Tot amb tot, la darrera part de l'article de Riquer deixa ben clar que, amb el pas dels anys, Estelrich acumulà una indignació i un despit considerables contra Cambó, el seu mentor i patró, a qui retreia d'haver-lo instrumentalitzat sense miraments.

Els articles d'Isabel Graña («El mite com a resposta en l'acció cultural i nacionalista de Joan Estelrich», p. 59-70) i de Carles Cabrera («L'ideari de Joan Estelrich», p. 221-228) analitzen el paper del nostre autor com a productor d'ideologia i com a agitador cultural; i descriuen allò que podríem anomenar, en cert sentit, el seu utilatge. Si el segon treball dibuixa una panoràmica de conjunt de la producció d'Estelrich, Graña se centra en una de les armes principals de la seva panòplia. Em refereixo al mite de la Renaixença —o del Ressorgiment, com en deia ell, inspirant-se lliurement en el Risorgimento italià. Aquesta poderosa noció de Ressorgiment— i el seu símbol mític, l'Au Fènix —li servia com una mena de contraverí per als desenganys i contratemps, tan sovintejats com inevitables, de la lluita política. Allò que caldria discutir és en quin sentit hem d'entendre aquí la paraula 'mite'. És prou sabut que, sense uns mites potents (i no em refereixo només als mites historiconacionals), resulta difícil fer política. Ara bé, força vegades, 'mite' tendeix a significar —també en el llenguatge corrent— quelcom que distorsiona i emmascara la realitat. Els mites de Joan Estelrich es mouen de vegades en un ambigü *no man's land* entre aquestes dues perspectives.

A continuació, comentaré alguns treballs que tenen una relació menys directa amb la política, amb el benentès que, en un cas com el d'Estelrich, aquest allunyament resulta sempre relatiu. Isabel Graña i, sobretot, Jesús Revelles i Esquirol («L'homenot Estelrich: una biografia interessada», p. 207-220) malden per deconstruir un dels tòpics més divulgats i influents a propòsit del felanitxer: el de la famosa

dispersió, posat en circulació per Josep Pla. J. Revelles, en particular, després d'analitzar com el retrat planià va creixent i consolidant-se, d'una versió a la successiva (De *Coses vistes* a les obres completes de la Selecta, i d'aquestes a les de Destino: *uïres adquiririt eundo*), arriba a la conclusió que l'*homenot* de Pla no és pas un retrat verídic i realista, sinó un pur constructe literari (és a dir, una caricatura), bastit amb una gran habilitat estilística, i, en definitiva, *pro domo propria*; perquè Pla hauria volgut respondre indirectament als que el titllaven a ell mateix de frívol i de dispers... Penso, però, que aquesta malfiança és un xic exagerada. La remarca que, en un escriptor de la mena de Pla, el famós efecte de realisme no és tant el producte de la precisió, de la cura fotogràfica en els detalls com d'una cuina literària força astuta no deu resultar cap novetat, a hores d'ara. Això comporta una sèrie de distorsions i d'exageracions estilístiques, òbviamment. (D'error documental per part de Pla, Revelles només n'esmenta un, el de la data del cèlebre viatge a Lisboa, en el curs del qual Estelrich i d'Ors es van tirar els plats pel cap; i aquesta inexactitud fa tot l'efecte d'ésser un lapsus banal de memòria). De manera que, si el clixé de la dispersió d'Estelrich ha tingut una vida tan tenaç, potser la seva pertinàcia no es deu només a l'habilitat amb què Pla va construir-lo, sinó també al fet que contenia un fons —o més que un fons— de veritat. Al capdavant, el mateix interessat s'ho va creure i ho va assumir tot plegat com a propi; vegeu, per exemple, el text autobiogràfic aportat per Manuel Jorba que ja hem mencionat *supra* («Un esguard de conjunt sobre la meua vida», p. 176-178), on el tema de la dispersió constitueix una mena de *leitmotiv* recurrent.

Pel que fa a la dilatada relació d'Estelrich amb la FBM, el tema és objecte només de la relació de Francesc Guardans, el qual exhuma alguns documents que provenen de l'arxiu de la mateixa Fundació; es tracta, bàsicament, de lletres creuades entre Estelrich i Cambó. Resulta una llàstima que aquests textos no siguin citats en la seva integritat, perquè són molt interessants; no tant per a resseguir la marxa interna de la casa —poca cosa es va poder arribar a fer, durant els primers anys quaranta, sota el dictat d'una censura fèrria— com perquè documenten l'estat d'ànim dels 'vencedors' de la Guerra Civil, atenallats per un veritable pànic (molt més en el cas d'Estelrich que no pas en el de Cambó, val a dir-ho) a una revirada total de la situació i un triomf definitiu dels 'soviètics'. La cosa, vista amb la perspectiva actual, sembla o bé singularment obtusa o bé purament interessada, a fi de justificar determinades preses de posició, pretèrites o d'aquell mateix moment. Hom també pot rastrejar en aquests textos, de tant en tant, com flaixos dels sentiments personals d'ambdós homes, que jo sempre m'he imaginat units en una curiosa relació d'amor-odi. (Sobre la vinculació d'Estelrich a la FBM, remetré, demanant excuses, si cal, a les p. 272-278 i 280-283 del meu treball «Para una historia de la Fundació Bernat Metge entre 1922 y 1936», dins F. G. Jurado, R. González Delgado & M. González (ed.), *La historia de la literatura greco-latina durante la Edad de Plata de la cultura española. Analecta Malacitana. Anejo lxxviii*). Així, quan Estelrich suplica que el descarreguin de la feina administrativa i mecànica llogant una altra secretària (cf. p. 79), Cambó li respon que això no és pas oportú, perquè el mateix Estelrich, encara que es consagrés «a tasques més lluïdes», de seguida lamentaria haver perdut el control del dia a dia de l'editorial Alpha (cf. p. 80). La remarca deu ésser psicològicament exacta; però també revela —a banda d'una gasiveria considerable— el proverbial talent cambonià per a manipular col·laboradors i rivals a partir de llurs pròpies febleses (en el cas d'Estelrich, la necessitat constant de diners i la vanitat).

He deixat per al final els dos textos més personals de tot el volum. El d'Andreu Manresa, intitulat «Joan Estelrich contra Joan Estelrich», p. 133-136), és una clara reivindicació del personatge, una evocació de la seva carrera zigzaguejant, en un estil periodístic ple d'el·lipsis, al·lusions i sobreentesos. Pel que fa a l'apèndix «El meu Joan Estelrich» (p. 229-270), constitueix un testimoniatge personal, íntim, només fins a cert punt anònim —va signat amb un lacònic 'Karme'— de la dona que va compartir, al marge del matrimoni oficial, els darrers anys de la vida de Joan Estelrich. Hom no busca pas imparcialitat ni objectivitat en un text d'aquestes característiques, naturalment. Però està escrit amb equanimitat i senzillesa; conté informacions molt interessants, i —dintre de la ingenuïtat de l'escriptura, i d'una relativa tirada a la reiteració— no està pas mancat d'una certa gràcia literària. Un colofó prou digne, doncs.

A una modesta ressenya com la present no li toca pas de treure conclusions. Seria fàcil conjuminar aquí unes quantes frases sobre la crisi (a Catalunya, a Espanya i gairebé a tot arreu) d'una determinada

consciència europea, *soi disant* liberal i humanista, que, quan les coses van anar mal dades de debò (es a dir, quan es va concretar el perill que els “rojos” els cremessin la casa) es va junyir —amb molt mala consciència, sens dubte, però sense vacillar— al carro sinistre dels feixismes. Però, a aquestes alçades, resulta més útil mirar de comprendre que no pas dedicar-se a la condemna —o a la reivindicació i la rehabilitació, pel que fa al cas. Altrament, el caràcter del llibre que acabem de ressenyar no justificaria gens ni mica aquestes expansions. De judicis declaradament negatius sobre Estelrich, a banda dels que algun lector, en presència de certs documents, es pugui arribar a fer pel seu compte, no n’hi ha cap, com és natural, atès l’objectiu globalment commemoratiu de l’ocasió. De manera que em limitaré a evocar, com a cloenda, una remarca sobre Joan Estelrich, formulada *en passant* per Eugeni Xammar, el gran periodista, que el coneixia bé. Xammar alludeix a la «pintoresca, virolada i, en el fons, trista vida» del seu amic (cf. *Seixanta anys d’anar pel món*. Edicions dels Quaderns Crema: Barcelona, 1991, p. 282). Aquesta valoració, per bé que comprensible, no sembla del tot correcta. Pressuposa una escala de valors compartida entre el qui la fa i el seu objecte, cosa que no és pas el cas, òbviament. Formularé la cosa a la manera humanística tradicional, amb un exemple clàssic. És com si ens demanéssim si el gran orador Ciceró (probablement l’autor llatí que Joan Estelrich coneixia més bé, i un dels que estimava més, convé no oblidar-ho), si Ciceró, doncs, trobava el sentit de la seva vida en haver compost uns discursos pomposos, però eficaços; una poesia que els contemporanis van trobar infumable; uns diàlegs filosòfics plens d’intel·ligència i de vigor (si bé no sempre d’originalitat), i un dels millors epistolaris de tot el món antic —o si no valorava, més aviat, haver estat a la sala de màquines del poder en diversos moments decisius, haver fet sentir una veu potent durant molts anys, al fòrum i al senat, haver aplegat una fortuna considerable, i haver filosofat *inter pocula* amb uns amics importants... La resposta a un interrogant com aquest resulta impossible, naturalment. Però formular-se de tant en tant qüestions d’aquesta mena no resulta pas irrelevant, si un hom vol capir quelcom de l’enrevessada personalitat de Joan Estelrich i Artigues.

Jaume PÒRTULAS
Universitat de Barcelona

DURAN, Miquel (2010): *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*. Tom II: *Osteïctis (2a part)*. Mallorca: Moll, 379 p. (Monografies científiques, 9).

El present llibre, segon tom de *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*, és una continuació sense prolegòmens de la primera part publicada el 2007. Aquesta segona part se centra en l’estudi dels Osteïctis. Les línies generals dels dos llibres són les mateixes i, per tant, veiem que s’hi contenen una ingent quantitat de virtuts que ja han estat glossades per Joan Veny a la introducció del primer i en la ressenya de Jordi Lleonart apareguda en *Estudis Romànics*, Vol. XXXI, p. 451-456. És per això que passarem de puntetes pels aspectes de temàtica ictiològica, ja esmentats en aquestes dues publicacions, per tal de centrar-nos en qüestions filològiques.

Al tom II, trobem 205 espècies estructurades a través d’exposicions ben ordenades que contenen el nom i la descripció morfològica general de la família, dels gèneres i de les espècies dels osteïctis, amb especial atenció a les que viuen a la Mediterrània. Si hi ha diverses espècies de la mateixa família, l’autor tanca la descripció amb els caràcters que les diferencien. El nom científic va escrit en negreta i amb cos de lletra més gran alhora que ens informa de noms que no són adequats, eina valuósíssima per al treball filològic com en el cas de *peix de brom* (p. 216): «Peix de brom o trollo, però no pàmpol». També apareix la llista de denominacions científiques segons els diversos autors amb la descripció minuciosa de les espècies presents a la mar catalana. No podem estar-nos de dir que, encara que l’autor ho indica en el Pròleg del primer volum, enyorem les denominacions alguereses.

Les explicacions escrites es reforcen amb imatges del peix estudiat. L’orientació del dibuix quasi sempre és mirant a la dreta, excepte en el cas de les famílies Citharidae, Scopthalmidae, Bothidae, Cynglossidae i l’espècie *Remora remora*. En algun cas hi ha doble, triple i quàdrupla il·lustració per mos-